

КИЇВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ БОРИСА ГРІНЧЕНКА

КАФЕДРА ОБРАЗОТВОРЧОГО МИСТЕЦТВА

“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Проректор

з науково-методичної та
навчальної роботи

_____ О.Б. Жильцов

“ _____ ” _____ 2015__ року

РОБОЧА ПРОГРАМА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

Рисунок

(3 курс)

Галузь знань 0202 «Мистецтво»

Напрямок підготовки 6.020207 «Дизайн»

Освітній рівень – перший (бакалаврський)

Інститут мистецтв

2015– 2016 навчальний рік

Розподіл годин звірено з робочим навчальним планом. Структура типова.

Заступник директора з науково - методичної та навчальної роботи

А.О.Таранник

Робоча програма _____ Рисунок _____ для студентів
(назва навчальної дисципліни)
галузі знань 0202 «Мистецтво», напряму підготовки 6.020207 «Дизайн».

Розробники: Прохорова Наталія Анатоліївна, старший викладач кафедри образотворчого мистецтва Київського університету імені Бориса Грінченка

Робочу програму схвалено на засіданні кафедри образотворчого мистецтва Інституту мистецтв

Протокол від « 02 » вересня 2015 року № 1

Завідувач кафедри
образотворчого мистецтва _____ Ю.В.Романенкова
(підпис)

© _____, 2015 рік
© _____, 2015 рік

ЗМІСТ

Пояснювальна записка	4
Структура програми навчальної дисципліни	
1. Опис предмета навчальної дисципліни.....	7
II. Тематичний план навчальної дисципліни на 5 семестр.....	9
III. Програма	
Змістовний модуль 1. Методика ведення рисунка живої голови людини.....	10
Плани практичних занять	10
Змістовний модуль 2. Рисунок живої голови людини.	11
Змістовний модуль 3. Портрет.....	12
IV. Завдання для самостійної роботи	13
Карта самостійної роботи студента	14
V. Індивідуальна навчально-дослідна робота (навчальний проект).	15
VI. Система поточного та підсумкового контролю	16
VII. Методи навчання.	19
VIII. Методичне забезпечення курсу.	19
IX. Матеріально-технічне забезпечення дисципліни.....	19
X. Рекомендована література.....	20
X1. Навчально-методична карта дисципліни	22

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

Робоча навчальна програма з дисципліни “Рисунок” є нормативним документом КУ імені Бориса Грінченка, який розроблено кафедрою образотворчого мистецтва на основі освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів відповідно до навчального плану денної форми навчання.

Робочу навчальну програму укладено згідно з вимогами кредитно-модульної системи організації навчання. Програма визначає обсяги знань, вмінь та навичок, які повинен опанувати бакалавр відповідно до вимог освітньо-кваліфікаційної характеристики, алгоритму засвоєння навчального матеріалу дисципліни “Рисунок”, необхідне методичне забезпечення, складові та технологію оцінювання навчальних досягнень студентів.

Мета курсу – професійна підготовка фахівця з високим рівнем художньої майстерності в зображенні живої голови людини, портрета.

Завданням вивчення навчальної дисципліни є набуття базових знань з дисципліни «Рисунок». Ознайомлення з основними напрямками розвитку науки з дисципліни «Рисунок» у вивченні методів і методики роботи зі студентами, формування цілісного бачення і уявлення, розвиток художнього смаку і навичок в роботі над творчими завданнями.

У результаті вивчення навчальної дисципліни відповідно до профілю програми бакалавра образотворчого мистецтва формуються **загальні та фахові компетентності**.

Загальні компетентності:

(Світоглядна, громадська, комунікативна, інформаційна, науково-дослідницька, самоосвітня);

Фахові компетентності:

- здатність використовувати у практичній діяльності досвід світової та вітчизняної шкіл з образотворчого мистецтва, методів та авторських прийомів провідних художників;

- володіння навичками візуального сприйняття і створення композицій, відтворення їх на полотні (папір чи інша площина) для зображення задуманого.

Результати навчання

Знання, практичні навички та вміння.

Знання: різноманітних прийомів, методів роботи над творчими завданнями з використанням особливостей національних традицій школи образотворчого мистецтва.

Практичні навички і вміння:

Уміння створювати атмосферу творчого підходу для роботи над завданням, використовуючи при цьому класичні зразки. Уміння аналізувати, визначати технічні прийоми виконання завдання та методичні прийоми наочного пояснення завдання.

Програмні результати навчання.

Готовність до фахової діяльності в галузі образотворчого мистецтва.

Здатність до науково-дослідницької діяльності у сфері мистецької діяльності.

Мисленнева активність, творчий підхід у вирішенні нестандартних завдань.

Прагнення до особистісно-професійного лідерства та успіху.

Форма контролю: ПМК , поточні оцінки за виконання практичних завдань. По завершенню семестру – екзамен.

Вказані в програмі навчально-практичні завдання необхідно розглядати як обов'язковий мінімум. Навчально-творчі завдання мають варіативний характер. Залежно від рівня підготовки студентів можна змінювати тематику завдань, а також визначати кількість годин на вивчення кожної теми. При цьому важливо зберігати дидактичні засади навчання. Практичні завдання потрібно орієнтувати на розвиток творчих здібностей студентів у процесі цілеспрямованого засвоєння прийомів, способів зображення та художньої системи.

Основою викладання курсу є виконання академічних постановок з натури, та короткочасних начерків. Кожне наступне завдання ускладнюється по

зростаючій за методом послідовного засвоєння закономірностей системи навчання.

Структура програми поєднує такі основні напрями діяльності:

- Теоретичну підготовку з основ рисунка.
- Практичну роботу /навчальні завдання, начерки, замальовки, та творчі роботи/.
- Навчально-творчу діяльність під час виконання самостійних робіт, а також під час проходження пленерної практики.
- Самостійну роботу студентів, створення творчої роботи.

Пріоритетним у навчанні рисунка є творчий підхід педагога, зумовлений художнім методом та методично обґрунтований.

Викладання рисунка зобов'язує впроваджувати дидактичний принцип навчання, приділяти важливу увагу культурі навчання-пізнання й головного принципу дидактики художньої педагогіки – принципу наочного навчання.

Головні вимоги, які ставляться до рисунків – це реальне, правдиве зображення природи. Рисунки мають бути без помилок, виконані на високому професійному рівні реалістичного рисунка.

Після завершення семестру студент повинен:

- володіти знаннями та практичними навичками з рисунка живої голови людини;
- легко орієнтуватись в теоретичних і методичних питаннях наочності і навчання, знати і володіти цими важливими засобами, які сприяють засвоєнню та закріпленню навчального матеріалу;
- знати історію методів викладання рисунка, вміти аналізувати твори мистецтва;
- володіти методикою викладання рисунка, користуючись наочними засобами в структурі навчального процесу.

Зміст програми передбачає методичне забезпечення процесу навчання рисунка, практичного опанування художньо-образної системи відображення предметних форм та явищ реального світу.

Основною умовою засвоєння навчального матеріалу предмета є виконання повного обсягу практичних завдань, вивчення теоретичного матеріалу, здійснення індивідуальної та самостійної роботи студентів.

Структура програми навчальної дисципліни

Рисунок

1. ОПИС ПРЕДМЕТА НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

<i>Обсяг, найменування показників</i>	<i>Напрямок, спеціальність, освітньо-кваліфікаційний рівень</i>	<i>Характеристика навчальної програми</i>
Кількість кредитів: 3 Кількість модулів: 3 Кількість змістових модулів: 3 Загальна кількість годин: 108	Шифр та назва галузі знань 0202 Мистецтво Шифр та назва напрямку підготовки 6.020207 Дизайн Освітній рівень - перший (бакалаврський)	Нормативна Рік підготовки – 3-й Семестр – 5-й Аудиторні заняття - 40 г. З них: лекції: 2 практичні заняття: 38 модульний контроль: 6 самостійна робота: 26 семестровий контр. - 36 Види контролю: екзамен

II. ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

№ п/п	Назви теоретичних розділів	Кількість годин						
		Разом	Аудиторних	Лекцій	Практичних	Самостійна робота	МК	Сем. контр.
Змістовний модуль 1. Методика ведення рисунка живої голови людини.								
1.	Методика ведення рисунка живої голови людини.	2	2	2				
2.	Голова літньої людини з плечовим поясом із чіткою анатомічною та конструктивною побудовою	20	12		12	8		
Разом		24	14	2	12	8	2	
Змістовний модуль 2. Рисунок живої голови людини.								
3.	Голова натурниці з виразними рисами	21	12		12	9		
Разом		23	12		12	9	2	
Змістовний модуль 3. Портрет.								
4.	Портрет людини в одязі на просторовому тлі.	23	14		14	9		
Разом		25	14		14	9	2	
Разом за навчальним планом		108	40	2	38	26	6	36

III. ПРОГРАМА

Вступ. Робота над рисунком живої голови людини, а потім портрета починається студентами університету на III курсі у п'ятому семестрі і становить 3 кредити, з яких лекційних 2 год., практичних 38 годин, самостійних 26 годин, МК – 6 год. Семестровий контроль 36 год. ПК - Іспит.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1.

Методика ведення рисунка живої голови людини.

Лекція 1. Методика ведення рисунка живої голови людини. 2 год.

Аналіз закономірностей анатомічної будови голови людини. Методика виконання навчальних завдань з рисунка голови людини: закони перспективи, розподіл світла по формі. Завдання до рисунків: конструктивний, на виявлення великої форми, на опанування різних видів технік. Місце портретів-рисунків в історії образотворчого мистецтва. Проблема схожості в портреті.

Література: основна [1,2,3,4,5,6,7]

додаткова [1,2,3,4,5,6,7,8]

ПЛАН ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ

Заняття 2. 12 год.

Голова літньої людини з плечовим поясом із чіткою анатомічною та конструктивною побудовою.

Формат піваркуша. Освітлення штучне. Графітний олівець

Постановка: натурник розташовується вище рівня лінії горизонту та додатково освітлюється. Верхня частина тулуба оголена. Гло за натурником повинно бути темним.

Мета: вчитись конструктивному рисунку голови людини, спостерігати особливості формоутворення. Вчитись вірно з'єднувати голову з плечовим поясом.

Завдання: гармонійно розмістити рисунок у форматі. Чітко і впевнено побудувати голову, шию та плечовий пояс, враховуючи вікові характерні риси натури.

1 етап роботи: композиція рисунка, розміщення зображення на аркуші. 2 год.

2 етап роботи: зображення голови людини за правилами конструктивної побудови, взаємозв'язок деталей голови з загальною формою, передача пропорцій та характерних рис людини. 3 год.

3 етап роботи: конструктивна побудова форми за допомогою легкої передачі світлотіні. 3 год.

4 етап роботи: детальна побудова форми голови людини. 2 год.

5 етап роботи: етап узагальнення, використовуючи прийом «широкого бачення» коректується уся попередня робота. 2 год.

Література: основна [1,2,3,4,5,6,7]

додаткова [1,2,3,4,5,6,7,8]

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 11.

Рисунок живої голови людини.

Заняття 2. Голова натурниці з виразними рисами. 12 год.

Формат піваркуша. Графітний олівець.

Постановка: модель повинна бути середніх літ, з виразними рисами обличчя, розміщена на темному тлі.

Мета: вчитись рисунку портрета.

Завдання: гармонійно розташувати зображення на форматі. Виявити головне в портретній схожості.

1 етап роботи: композиція рисунка, розміщення загальної форми голови та шиї на аркуші. 2год.

2 етап роботи: зображення голови натурниці за правилами конструктивної побудови, взаємозв'язок деталей голови з загальною формою, передача пропорцій та характерної схожесті людини. 3год.

3 етап роботи: впевнена побудова окремих частин обличчя, уточнення пропорцій, тональна проробка форми за допомогою світлотіні. 3год.

4 етап роботи: детальна проробка 2год.

5 етап роботи: етап узагальнення, єдність частин цілого, використовуючи прийом «широкого бачення» коректується уся попередня робота. 2год.

Література: основна [1,2,3,4,5,6,7]

додаткова [1,2,3,4,5,6,7,8]

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1П.

Портрет.

Заняття 3. Портрет людини в одязі на просторовому тлі 14 год.

Формат піваркуша. Графітний олівець.

Постановка: натура розміщена в інтер'єрі при денному освітленні. Ракурс повинен підкреслювати портретну характеристику образу.

Мета: використання знань, вмінь та навичок у роботі над портретом.

Завдання: композиція у форматі повинна вигідно представити натуру. З'єднати цілісність образу з просторовим фоном.

1 етап роботи: композиція рисунка, розміщення загальної форми голови та шиї на аркуші. Виявлення “Великих мас”. 2год.

2 етап роботи: зображення голови за характером дії м'язів обличчя натурниці, за правилами конструктивної побудови, взаємозв'язок деталей голови з загальною формою, передача пропорцій та характерної схожесті людини. 3год.

3 етап роботи: впевнена побудова окремих частин обличчя, уточнення пропорцій, тональна проробка форми за допомогою світлотіні. 3год.

4 етап роботи: передача індивідуальних особливостей людини 2год.

5 етап роботи: етап узагальнення, єдність частин цілого, використовуючи прийом «широкого бачення» коректується уся попередня робота. 3год.

Література: основна [1,2,3,4,5,6,7]

додаткова [1,2,3,4,5,6,7,8]

IV. ЗАВДАННЯ ДЛЯ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1.

Методика ведення рисунка живої голови людини.

1. Провести самостійно аналіз закономірностей анатомічної будови голови людини. Засвоїти методику виконання навчальних завдань з рисунка голови людини: закони перспективи, розподіл світла по формі. Завдання до рисунків: конструктивний, на виявлення великої форми, на опанування різних видів технік. Ознайомитись з портретами-рисунками в історії образотворчого мистецтва. Опанувати проблему схожості в портреті.
2. Начерки голови людини м'яким олівцем у різному головному вбранні. (10 начерків) 40 б.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1І.

Рисунок живої голови людини.

3. Портрет матері чи бабусі. 40б.

ЗМІСТОВНИЙ МОДУЛЬ 1ІІ.

Портрет.

4. Автопортрет з натури. 40б.

Карту самостійної роботи, де визначено форми академічного контролю, успішність (бали) і термін виконання самостійної роботи бакалаврами, подано у вигляді табл. 4.1.

Карта самостійної роботи студента		
Змістовий модуль та теми курсу	Академічний контроль	Бали
Змістовий модуль І. Методика ведення рисунка живої голови людини.		
1. Провести самостійно аналіз закономірностей анатомічної будови голови людини. Засвоїти методику виконання навчальних завдань з рисунка голови людини: закони перспективи, розподіл світла по формі. Завдання до рисунків: конструктивний, на виявлення великої форми, на опанування різних видів технік. Ознайомитись з портретами-рисунками в історії образотворчого мистецтва. Опанувати проблему схожості в портреті.	модульний контроль	
2. Начерки голови людини м'яким олівцем у різному головному вбранні. (10 начерків)	модульний контроль	40
Змістовий модуль ІІ. Рисунок живої голови людини.		
3. Портрет матері чи бабусі	модульний контроль	40
Змістовий модуль ІІІ Портрет		
4. Автопортрет з натури	модульний контроль	40
<i>Разом: 26 год.</i>	<i>Разом: 120 балів</i>	

V. ІНДИВІДУАЛЬНА НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНА РОБОТА

Тема: Копія рисунка з роботи майстра – Портрет.

Індивідуальне навчально-дослідне завдання (ІНДЗ) з курсу «Рисунок» – це вид науково-дослідної роботи студента, яка містить результати дослідницького пошуку, відображає певний рівень його навчальної компетентності.

Індивідуальна навчально-дослідна робота є видом індивідуальної та самостійної роботи студента, результати якої використовуються у процесі вивчення програмового матеріалу навчальної дисципліни.

Мета ІНДЗ: Самостійна робота над вивченням матеріалу. Знайомство з різними школами та авторською манерою видатних майстрів минулого та сьогодення. Оволодіння технікою та технологією рисунка. Розвиток навичків самостійної роботи під час ознайомлення з творчістю видатних майстрів світового мистецтва. Глибоке осмислення й збереження традицій і мови образотворчого мистецтва.

Зміст ІНДЗ: виконати копію рисунка портрету з роботи майстра світового мистецтва.

Структура ІНДЗ:

1. Підбір матеріалу до створення копії (роботи майстрів мистецтва по данній темі).
2. Виконання копії в матеріалі.

Критерії оцінювання ІНДЗ

№ п/п	Критерії оцінювання роботи	Максимальна кількість балів за кожним критерієм
1.	Підбір матеріалу до створення копії: (роботи майстрів мистецтва по данній темі).	10 балів
2.	Виконання копії в матеріалі	20 балів
	Разом	30 балів

VI. СИСТЕМА ПОТОЧНОГО І ПІДСУМКОВОГО

КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ

Навчальні досягнення студентів із дисципліни «Рисунок» оцінюються за модульно-рейтинговою системою, в основу якої покладено принцип поопераційної звітності, обов'язковості модульного контролю, накопичувальної системи оцінювання рівня знань, умінь та навичок; розширення кількості підсумкових балів до 100.

Контроль успішності студентів з урахуванням поточного і підсумкового оцінювання здійснюється відповідно до навчально-методичної карти, де зазначено види й терміни контролю. Систему рейтингових балів для різних видів контролю та порядок їх переведення у національну (4-бальну) та європейську (ECTS) шкалу подано у таблиці

Розрахунок рейтингових балів за видами поточного (модульного) контролю

№ п/п	Вид діяльності	Максимальна кількість балів	Одиниць	Всього
1	Відвідування лекцій	1	1	1
2	Відвідування практичних занять	1	19	19
3	Робота на практичному занятті	10	19	190
4	Самостійна робота (оцінюється як творча)			120
5	Індивідуальне навчально-дослідницьке завдання	30	1	30
6	МКР	25	3	75
Підсумковий рейтинговий бал				435

Таблиця 6.1

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота							ІНДЗ	Кількість балів без урахування коефіцієнта	Коефіцієнт	Кількість балів з урахуванням коефіцієнта	Підсумковий тест (екзамен)	Сума
Змістовий модуль 1			Змістовий модуль 2		Змістовий модуль 3							
T1	T2	МКР	T3	МКР	T4	Мкр						
1	106	25	106	25	117	25	30	435	7,25	60	40	100

Порядок переведення рейтингових показників успішності у європейські оцінки ECTS

Підсумкова кількість балів (max – 100)	Оцінка за 4-бальною шкалою	Оцінка за шкалою ECTS
1 – 34	«незадовільно» (з обов'язковим повторним курсом)	F
35 – 59	«незадовільно» (з можливістю повторного складання)	FX
60 – 67	«задовільно»	E
68 – 73	«задовільно»	D
74 – 80	«добре»	C
81 – 88	«добре»	B
89 – 100	«відмінно»	A

Загальні критерії оцінювання успішності студентів, які отримали за 4-бальною шкалою оцінки «відмінно», «добре», «задовільно», «незадовільно», подано у табл.

Таблиця 6.2

Загальні критерії оцінювання навчальних досягнень студента

Оцінка	Критерії оцінювання
«відмінно»	ставиться за повні та міцні знання та навички матеріалу в заданому обсязі, вміння вільно виконувати практичні завдання, передбачені навчальною програмою; за виявлення знань і умінь: а) в композиційному розташуванні зображення у форматі; б) за вміння використовувати знання з перспективи та анатомії, у роботі над зображенням навчальної постановки; в) за творче використання

	набутих знань у роботі художніми матеріалами, виразності зображення, вміння узагальнювати зображення, виявляти форму за допомогою світлотіні та тонових співвідношень, вміння передавати матеріальність зображуваного.
«добре»	ставиться за вияв студентом повних та систематичних знань із роботи над рисунком, успішне його виконання, вільне володіння художніми техніками у роботі над навчальними постановками, але при роботі над зображенням допущені наявні незначні помилки.
«задовільно»	ставиться за вияв знання основного навчального матеріалу з рисунка в обсязі, достатньому для подальшого навчання і майбутньої фахової діяльності, але при цьому допущені суттєві помилки в зображенні натурних постановок, але студент спроможний усунути їх із допомогою викладача.
«незадовільно»	виставляється студентові, за виявлення поверхневих знань з композиції, анатомії та перспективи. За байдужість у роботі над зображенням навчальних постановок, використанні художніх технік. Таким чином, оцінка «незадовільно» ставиться студентові, який неспроможний до навчання та виконання фахової діяльності після закінчення ВНЗ без повторного навчання за програмою фахової дисципліни «Рисунок».

Кожний модуль включає бали за поточну роботу бакалавра на практичних заняттях, виконання самостійної роботи, індивідуальну роботу.

Модульний контроль знань бакалаврів здійснюється після завершення вивчення навчального матеріалу модуля.

Кількість балів за роботу на практичних заняттях, під час виконання самостійної та індивідуальної навчально-дослідної роботи залежить від дотримання таких вимог:

- ✓ своєчасність виконання навчальних завдань;
- ✓ повний обсяг їх виконання;
- ✓ якість виконання навчальних завдань;
- ✓ самостійність виконання;
- ✓ творчий підхід у виконанні завдань;
- ✓ ініціативність у навчальній діяльності.

VII. МЕТОДИ НАВЧАННЯ

I. Методи організації та здійснення навчально-пізнавальної та творчої діяльності

1) За джерелом інформації:

- *Наочні:* спостереження, ілюстрація, демонстрація.
- *Практичні:* вправи, начерки, замальовки, рисунки, етюди.

2) За ступенем самостійності мислення: репродуктивні, пошукові, дослідницькі.

3) За ступенем керування навчальною діяльністю: під керівництвом викладача; самостійна робота студентів: з книгою; з репродукціями творів; з використанням рекомендованих та обраних самостійно художніх матеріалів та інструментів; виконання індивідуальних навчальних проєктів.

VIII. МЕТОДИЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КУРСУ

- ✓ робоча навчальна програма;
- ✓ засоби підсумкового контролю перегляд
- ✓ Методичний фонд.
- ✓ Роботи студентів з фонду.

IX Матеріально-технічне забезпечення дисципліни

- ✓ Аудиторії, розраховані на роботу 12-15 студентів одночасно.
- ✓ Мольберти в комплекті для роботи студентів з натури .
- ✓ Планшети зазначеного формату.
- ✓ Софіти для освітлення натурних постановок.
- ✓ Підставки різних конструкцій і розмірів для натурних постановок.
- ✓ Предмети і драперії натюрмортного фонду.

XI. РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

Основна:

1. Ли Н. Основы учебного академического рисунка. Учебник; / Ли Н.Г. – М. ,Изд-во Эксмо, 2005. - 480с.
2. Ятченко Ю. М. Мистецтво рисунка / Ю. М. Ятченко. – К: НАУ,2005. – 60 с.
3. Попов М. Т. Альбом: рисунок, живопись / М. Т. Попов – К. : ТОВ «Європа Прінт», 2008. – 134с.
4. Чиварди Дж. Рисунок. Обнаженная натура. Полный курс /Д. Чиварди. – М. : ЭКСМО, 2009. – 224 с.
5. Кирцер Ю.М. Рисунок и живопись: Учебное пособие.- 4-еизд. «Стереотип»./ Ю.М.Кирцер – М.: Высшая школа: Издательский центр «Академия», 2001. – 27с.
6. Фролов О.П. Проблемы повышения качества обучения рисунку в образовательном процессе ВУЗа./О.П.Фролов, - «Дизайн-освіта 2009».- Харків: ХДАДМ , 2009. - 160 с.
7. Аксенов К.Н. Рисунок. (В помощь начинающему художнику -- оформителю) / Н.К.Аксенов. – М. : Плакат, 1987. - 192с.

Додаткова

1. Гордон Л. Рисунок. Техника рисования фигуры человека. / Л.Гордон - М. : Эксмо-Пресс, 2000 – 144с.
2. Гордон Л. Рисунок. Техника рисования головы человека. / Л.Гордон - М. : Эксмо-Пресс, 2000 – 120с.
3. Барщ А. наброски и зарисовки. / А.Барщ - М. : Искусство, 1970. -164 с.
4. Ростовцев Н.Н. Академический рисунок. Учебник для студентов худож.-граф. фак. пединститутов – 3-е изд. дополн. / Н.Н.Ростовцев – М. : Просвещение, 1995.- 239с.
5. Ратнічін В.М. Перспектива. – 2ге вид./ В.М. Ратнічін. - К.: Вища школа,1977. - 90с.

6. Молева Н.М. Выдающиеся русские художники-педагоги./ Н.М.Молева-М., Высшая школа, 1991.-344с.
7. Ростовцев Н.Н. Рисование головы человека. Учебное пособие – / Н.Н.Ростовцев - М.,Изобразительное и-во, 1989.- 304с.
8. Ростовцев Н.Н. Очерки по истории методов преподавания рисунка./ Н.Н.Ростовцев, – М.: Просвещение,-1983.-240 с.

